

Muutamista ugrilaisista sanoista

Vog. *nurim* ja *myr-*

AUGUST AHLQVISTIN vogulilainen sanaluettelo mainitsee Kondan murteesta parti-siipin *nurim* 'zerbrochen'. Sen kohdalla on viittaus Matteuksen evankeliumin 12. luvun 20. jakeeseen, jonka alku kuuluu: *Nurim sui-jevme at šaimtitä* (ks. SUST VII 31), ts. 'Särjettyä ruokoa (oik. sauva) hän ei muserra'. Vogulin kielelle, tarkemmin sanoen Kondan murteelle, on käännetty Matteuksen ja Markuksen evankeliumit. Alkuperäistä käännöstä, joka oli GRIGORI ja GEORG POPOVIN käsialaa, säilytettiin Pyhän synodin arkistossa, mutta sieltä se myöhemmin katosi. Ennen katoamista oli A. J. SJÖGREN kuitenkin kopioinut sen Venäjän tiedeakatemialle. Kolmannella matkallaan vogulien luo (v. 1880) Ahlqvist tarkisti käännöksen kondalaisen kielimestarinsa avulla, ja näin tarkistetussa muodossa evankeliumit on otettu hänen vogulilaiseen aineskokoelmaansa (ks. SUST VII ss. VI, VIII—IX). Unkarissa oli PÁL HUNFALVY julkaissut mainitun käännöksen pohjalla Matteuksen evankeliumin jo v. 1872, ja hänen laitoksessaan kyseisen jakeen alku kuuluu seuraavasti: *Nurem su-jevme at šajmtitä* (ks. NyK IX 151). Partisiippi *nurem* 'zerbrochen' on siis ollut aina-kin jo käännöksen alkuperäisen käsikirjoituksen kopiassa, ja Ahlqvistin kielimestari on hyväksynyt sen. Muoto on kuitenkin täysin epävarma, sillä esimerkiksi ARTTURI KANNISTON kielimestareille oli verbi *nur-* 'zerbrechen' tuntematon. Kannisto kopioi ennen tutkimusmatkaansa Ahlqvistin sanaluettelon lippuihin, joita hän käytti sa-nastuksessa. Partisiipista *nurim* tekemäänsä lippuun hän ei saanutkaan *n*-alkuista verbiä, mutta kylläkin *m*-alkuisen: (käsik.) KU *m̄r-*, KM *m̄r-*, KO *myr-*, So *myr-* 'murtua, *надломиться*', KU *m̄rl-*, KM *m̄rl-*, KO *myrl-*, So *myrl-* 'murtaa, *надломить*'. Tämän sanan ensi tavun vokaali viittaa kantavogulin **u*:hun, ja kun **u*:n edustaja evankeliumeissa aivan yleisesti on merkitty *u*:lla, niin partisiippiä (Kann.) KU *m̄r̄m* jne. vastaisi Hunfalvyn laitoksessa **murem* ja Ahlqvistilla **murim*. Tuntuukin niin muodoin uskottavalta, että *nurem*-muodon *n-* pro *m-* johtuu kirjoi-tus- tai kopioimisvirheestä ja että Ahlqvistin kielimestarin valppaus on tarkistus-työssä päässyt hetkeksi herpaantumaan. Todennäköisesti hän on, Ahlqvistin lukiessa kyseisen säkeen alun, käsittänyt *nurem*-partisiipin liittyvän verbeihin *nurelam* 'ver-folgen', *nurmiltam* 'hassen', (Kann. käsik.) KU *n̄r-*, KM *n̄r-* 'pelätä (esim. kettu suksenlatuja)' jne. ja jättänyt *n:n* sen vuoksi korjaamatta.

Kannisto on Siperiassa muistiinpanoja tehdessään verrannut vog. *m̄r-* jne. ja sm. *mureta*, *murtua* -verbejä toisiinsa. Viimeksi mainittuihin puolestaan on vanhastaan

yhdistetty ostjDN *mōrēipā'*, V *mōri' ta'*, Kaz. *mōri' tī* 'murtua; katketa', unk. *mar' pūra*, kalvaa; kuluttaa rikki', samJur. *marðā* 'murtaa, katkaista', *marnā* 'murentua', T *mar' am* 'murtua', *mar' āma* 'murtaa' jne., mutta kaikki nämä voivat olla onomato- poieettisia (ks. BJÖRN COLLINDER FUV 36, Y. H. TOIVONEN SKES II 352, 353).

Unkarin *szédül*-sanana mahdollisesta vogulilaisesta vastineesta

Unk. *szédül* 'schwindelig werden', *szédeleg* 1. 'schwindeln', 2. 'herumschweifen' jne. -verbiin voidaan K. RÉDEM mukaan (NyK LXVII 335—336) yhdistää ostj. (KT 821—822) DN *sāi-iaḍā'* 'pyöriä', *sā-iyam* (pret.), Ts. *sā-iaḍā* 'pyöriä ympäriinsä', *ūḫēm sāiyat* 'päätäni pyörryttää', Vj. *sēiyatā* '»mennä ympäri», huimata (päätä)', Kr. *sāimtuā* 'pyörähtää; pyörryttää (päätä)', V *sēiam' iā'* 'huimata, pyörryttää (päätä)', DN *sāiyam' iā'*, *sā-ūḫēm' iā'* 'kääntää, pyöräyttää' jne. sekä mahdollisesti myös vog. (M-Sz.) *Ķ sāmli* : *pāṅkēm lāḫwē sāmli* 'fejem forog, szédülök; es schwindelt mich'; yhteinen ugrilainen kantamuoto olisi ollut **sājə* tai **šejə*, ja vogulin sanasta, jossa *l* olisi johdinainesta, olisi -j- kadonnut. Mainittu vogulin verbi on ahdasalainen, sillä Kannistokin on pannut sen muistiin vain Kondalta: (käsik.) KO *sēml* 'pyörryttää' : *pāṅkam l'āḫp sēml* 'päätäni pyörryttää'. Ensi tavun vokaalin kahtalaisuuden suhteen on huomattava, että B. MUNKÁCSM kondalaisissa aineksissa esiintyy joskus muulloinkin odotettavan ē:n tilalla ā, ä, esim. (Kann. käsik.) KU *sēr*-, KM *sēēr*-, KO *sēēr*- 'laichen' ~ (M.-Tr.) K *sār*- id.; (Kann. Wog. Volksd. II 823) KM *ēēn*, KO *ēn* 'Kinn' ~ (M.-Tr.) K *ān* id.; (Kann. Tat. Lehnw. 51) KU *ēlḫ*, KM *elḫ* 'Sieb', KU *elḫt* 'sieben' ~ (M.-Tr.) *ālēḫtāḫw* 'sieben'. Myös Ahlqvistilla ja eräässä Kanniston muistiin panemassa yläkondalaisessa tarinassa tavataan esimerkkejä samanlaisesta yksilöllisestä horjuvuudesta (ks. Vir. 1960 s. 345). Tällaisten tapausten valossa voimme täydellä syyllä pitää *sēml*-muodon ē:tä säännöllisenä ja *sāmli*-muodon ā:tä myöhäsentyisenä. Kun KO *ē* jne. vallitsevan käsityksen mukaan edustaa kanta-vogulin *ī:tä, niin tarkasteltavana olevassa sanassa -j- todella olisi voinut varhaisessa vaiheessa, esim. myöhäiskantavogulissa, helposti sulautua edeltävään vokaaliin. Tällainen selitys tuskin kuitenkaan on oikea. *sēml*-, *sāmli* on todennäköisesti nuori deskriptiivinen sana, sillä kielessä on toinen verbi, jota ei voida erottaa ostjakin sanasta.

Kyseisestä verbistä on Kanniston tekstikokoelmassa ainakin seuraavat esimerkit: KM *sāiyi* : *īps bōr kēḑart āl' lṅ lə s.* 'im schwarzen Walde rollt ein silberner Ring' (Wog. Volksd. VI 163); KM *sāikaml's* : *l'ṅkəḑ s.* 'der Weg machte eine Biegung', oik. 'die Biegung des Weges bog' (Wog. Volksd. II ss. 216—217, 721 sel. 72). Kanniston leksikaalisessa kokoelmassa on useita muistiinpanoja: KU *iā sāiyi* 'joki kiertää', *iā nērə pōmā sāiyi* '»в реке пена и сена идет»', oik. 'joen vaahto (ja) heinä pyörii'; KU *lōyən kənsəm sāiyām* 'kiertelen (metsässä sinne tänne) oravia pyytäen', KM *sāiya'm*; KU *kḑāṅl sāiyām* 'kierrän sivulta, ulkoa', *sōsmə iūḑsāi' ḡs' ləm* 'kiersin hirven'; KU *pā'ṅkam lāḫḑā sāiyi* 'päätäni pyörryttää', KM *lāḑḫḑā sāiyi*; KU *sūt lāḫḑā sāiyatām* 'kiertelen kankaalla'; KM *lōyən kənsəm sāiyatāntām* 'kiertelen oravia pyytäen'. Tänne kuuluu ilmeisesti myös (Munk. VNGy. IV: 2 ss. 164, 298) N *sāimi*

'eszét veszti, megzavarodik', *sajmam* 'elvadult, bolond'. Semanttinen puoli ei aiheuta vaikeuksia, sillä pohjoismurteiden muoto liittyy tekstinkohtaan, jossa tulee kysymykseen vain yksi puoli merkityksestä: '(pyöräyttää >) mennä pyörälle (päästään)'. Äänneasusta huomautettakoon, että kaikki murremuodot ovat johdoksia ja että kantasana KU *säi-*, KM *säi-*, N *sai-* (< kantavog. **sei-*) sopii hyvin ostjakin itämurteiden etuvokaalisten muotojen vastineeksi. Pohjois- ja Kondan murteissa on kyllä ostjakkilaisia lainoja, mutta kun ostjakin sanaa ei tunneta pohjoismurteista, voi *säimi* olla vain omaperäinen. Ei myöskään Kondan muotoja ole syytä pitää lainoina, sillä ostjakkilaisten naapurimurteiden takavokaaliset muodot sopivat huonosti originaaleiksi. Omaperäisyyden puolesta puhuu osaltaan lisäksi vogulin verbin laaja merkitys.

Vog. *säiyi* jne. sopii tietenkin yhtä hyvin kuin ostjakin sanakin unk. *szédül* jne. -verbin vastineeksi. Sanat vaikuttavat kuitenkin deskriptiivisiltä.

Vog. *purkh-* ja unk. *forr*

Vog. (Munk.) T *purkh-* 'sieden' on selitetty kahdella tavalla. Siihen on toisaalta yhdistetty unk. *forr* 'sieden, kochen, sprudeln, wallen', votj. *birektiņi* 'sieden, kochen', syrj. *bired* 'Aufwasser auf dem Eise', mordE *purams* 'strudeln', *puramo* 'Strudel, Wasserrwirbel' ja sm. *porista*, *pore* (ks. Munkácsi NyK XXV 276, Y. WICHMANN FUF XI 227—228, J. MELICH MESz. II 412—413 ja myös G. BÁRCZI Szófsz. 84), toisaalta sitä on pidetty unk. *forog* 'sich herumdrehen, kreisen, wirbeln' (~ *forr* 'sieden jne.'), votj. *porjal-* 'sich drehen, kreiseln', mordE *puvrams*, M *puv(ə)ra-ms* 'drehen, winden, umdrehen, verrenken' -sanojen etymologisena vastineena (ks. L. KNÖPFLER Nyr. 66 ss. 46—47). Kumpaakaan selitystä ei voida hyväksyä. Knöpfler on kyllä oikeassa siinä, että vog. *purkh-*, (Kann. käsik.) T *pōrk-* 'kiehua' on alkuaan tarkoittanut vain kiehumisessa havaittavaa liikettä, mutta perusteetonta on lähteä merkityksestä 'sich herumdrehen, kreisen, wirbeln', josta vogulissa itsessään ei ole ainoatakaan selvää jälkeä; Knöpflerin varoen esittämä oletus, että vog. *pēr-* 'drehen, wenden' olisi *purkh-* 'sieden' (< 'sich herumdrehen jne.') -verbin etuvokaalinen rinnakkaisuusmuoto, ei vaikuta uskottavalta. Sitävastoin *purkh-*, *pōrk-* 'kiehua' voidaan käsittääkseni hyvin yhdistää sanaan (Kann. Vok. 73) T *pōrk-*, K *pāry-* jne. 'hüpfen', sillä muistuttaahan kuplien liike erikoisesti veden voimakkaasti kiehuessa hyppimistä. Verbiä *pōrk-* käytettiin tietenkin aluksi kiehumisesta puhuttaessa kuvallisena sanontana ja uskottavasti myös kiertoilmauksena sellaisissa tapauksissa, joissa varsinaista puhekielen sanaa täytyi karttaa. Näin käytetty *pōrk-* menetti kuitenkin ajan mittaan deskriptiivis-eufemistisen luonteensa ja muuttui tavalliseksi arkikielen termiksi, joka sitten syrjäytti vanhan, kantavoguliin palautuvan ja varmaankin myös Tavdan murteissa tunnetun **pāi-* (= KM *pāi-*, P *pāi-* jne.) 'kiehua' -verbin.

Vog. *purkh-* ja unk. *forr* eivät siis missään tapauksessa ole toistensa vanhoja vastineita. Kun lisäksi niihin yhdistetyt sukukielten sanat ovat deskriptiivis-onomato-poieettisia, niin kyseinen etymologia on muiltakin osiltaan hylättävä, eikä sitä ole-

kaan kelpuutettu uusimpiin etymologisiin sanakirjoihin (SKES ja Collinder FUV). Vakavaa huomiota sitä vastoin ansaitsee D. PAISIN selitys, että unk. *forr* (< **for*) ja *forog* ovat saman sanan muotoja (ks. MNY. XXVIII 117—118 ja myös Knöpfler Nyr. 66 ss. 46—47, Bárczi Szófsz. 84). Melich (MESz. II 413) kyllä epäilee tämän yhdistyksen edellyttämää merkityksenkehitystä huomauttaen, että kiehuva vesi porcilee, kuohuu, pulppuaa, mutta ei pyöri. Tällaiseen epäilyyn ei kuitenkaan ole aihetta, sillä hyvän merkitysparalleelin tarjoavat vogulien karhunpeijaisissa käyttämät kiertoilmaukset (Kann. käsik.) So *ny* *ṛṇ* *uḍ* *iṇṇ* *ḡam* *ls* 'kattila alkoi kiehua', sananmukaisesti: 'sangallinen alkoi pyöriä', n. *ṽ* *iṇṇ* *ḡtēym* 'kiehutan kattilaa', sananmukaisesti: 'pyöritän sangallista' (ks. myös SUST 113 s. 352). Myös unk. *forog* on selitetty deskriptiiviseksi (ks. ERKKI ITKONEN UAJb. XXVIII 69 ja Collinder CGr. 389).

Über einige ugrische Wörter

VON MATTI LIIMOLA

Wog. *nurim* und *mur-*

Das in der wog. Evangelienübersetzung vorkommende Partizip K. *nurim*, *nurem* 'zerbrochen', dessen *n-* offenbar auf einem Schreibfehler beruht, stellt das Verb KU *mor-*, So *mur-* usw. 'zerbrechen' (intrans.), KU *morl-*, So *murl-* usw. 'zerbrechen' (trans.) dar, und dieses gehört zu der Wortsippe fi. *murtua* 'zerbrechen' (intrans.), *mureta* id., ostj. *morajta* 'zerbrechen, entzweigen', ung. *mar* 'beissen, nagen', samJur. *marā* 'zerbrechen' usw.

Über die eventuelle wog. Entsprechung von ung. *szédül*

Mit ung. *szédül* 'schwindelig werden' usw. lässt sich nach K. Rédei (NyK LXVII 335—336) ostjDN *sájala* 'sich drehen', Vj. *sejvylä* '»wirbeln«, schwindeln (der Kopf)' usw. und möglicherweise auch wogK *sämli* 'schwindeln (der Kopf)' verbinden. Statt *sämli*, das wohl deskriptiv ist, kann man mit dem ostj.

(und auch dem ung.) Wort besser wogKU, KM *säiy-* 'sich drehen, rollen, kreisen, herumgehen; schwindeln (der Kopf)', N *sajm-* 'den Verstand verlieren, wirr werden' (< 'schwindeln') zusammenstellen.

Wog. *purkh-* und ung. *forr*

Wog. (Munk.) T *purkh-* 'sieden', (Kann.) T *pörk-* id., das einerseits mit ung. *forr* 'sieden, kochen', wotj. *birektinž* id., mord. *purams* 'strudeln' usw., andererseits mit ung. *forog* 'sich drehen, kreisen' verbunden worden ist, gehört zum wog. Verb T *pörk-*, K *päry-* usw. 'hüpfen'. Für die Zusammenstellung von ung. *forr* 'sieden, kochen' und *forog* 'sich drehen, kreisen' wiederum bieten die wog. euphemistischen Ausdrücke So *nurṇ* *ut iṇṇḡam* *ls* 'der Kessel fing an zu kochen', eigtl. 'der mit dem Henkel fing an sich zu drehen', *nurṇ* *ut iṇṇḡtēym* 'ich koche den Kessel', eigtl. 'ich drehe den mit dem Henkel', eine gute semantische Parallele.